

ДЯКУР М. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(Чернівецький
національний університет
імені Юрія Федьковича)
ORCID ID: 0000-0001-5081-7842

УДК 342.723

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.122>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МЕДИЧНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СТАРОДАВНЬОМУ ПРАВІ

В статті розглядаються особливості розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності у стародавні часи. Вказується, що основним джерелом права у стародавні часи була Руська Правда. На сьогоднішній день остання вважається одним із найкращих для тогочасного періоду документом, який регулював низку важливих суспільних відносин. Відзначено, що Руська Правда не містила спеціальних норм, які б визначали особливості притягнення до відповідальності медичних працівників або встановлювали перелік діянь, заборонених до вчинення у сфері медичної діяльності. Зазначається, що сама медицина як і лікарські засоби були ще занадто примітивними, що призводило до збільшення кількості випадків, коли лікування призводило до негативних наслідків у виді спричинення тяжкої шкоди здоров'ю або смерті пацієнта. Додатковим фактором було також і те, що медицина на цьому етапі державотворення продовжувала складатись із симбіозу різних підходів – знахарства, чаклунства та примітивних форм професійного лікування. Доводиться, що не дивлячись на формування та розвиток медичних знань, відсутність нормативно-правового захисту суспільних відносин у цій сфері продовжувало негативним чином впливати на зростання кількості необережних тяжких тілесних ушкоджень та смертей, внаслідок неправильного лікування або недієвих та отрутних ліків. Не останню роль також відігравало те, що покарання за такі суспільно небезпечні діяння продовжували відноситись до компетенції церкви, значення якої для розвитку держави та суспільства продовжувало зростати. Підсумовується, що на цьому етапі медицина почала зазнавати активного розвитку, тоді як розвиток кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері медичної діяльності залишався статичним. Основним негативним чинником, який зумовлював таку ситуацію був надмірний вплив церкви на розвиток держави, а також відсутність у тогочасного законодавця розуміння ролі та значення медицини, а також суспільної небезпечності наслідків, які може мати неправильне лікування або недбалий підхід лікаря до виконання професійних повноважень.

Ключові слова: медична діяльність, кримінальні правопорушення, церква, тілесні ушкодження, необережність, лікарська помилка, покарання, суспільна небезпечність.

Diakur M. D. Formation and development of liability for medical criminal offenses in ancient law

The article examines the features of the development of criminal legislation regarding liability for criminal offenses in the field of medical activity in ancient

times. It is indicated that the main source of law in ancient times was Rus'ka Pravda. Today, the latter is considered one of the best documents for that period, regulating a number of important social relations. It is noted that Rus'ka Pravda did not contain special norms that would determine the features of bringing medical workers to justice or establish a list of actions prohibited from being committed in the field of medical activity. It is noted that medicine itself, as well as medicines, were still too primitive, which led to an increase in the number of cases when treatment led to negative consequences in the form of causing serious harm to the health or death of the patient. An additional factor was also the fact that medicine at this stage of state formation continued to consist of a symbiosis of various approaches - witchcraft, witchcraft and primitive forms of professional treatment. It is proved that despite the formation and development of medical knowledge, the lack of regulatory and legal protection of social relations in this area continued to negatively affect the growth of the number of careless serious bodily injuries and deaths, as a result of improper treatment or ineffective and poisonous drugs. Not the least role was also played by the fact that punishment for such socially dangerous acts continued to be the competence of the church, the importance of which for the development of the state and society continued to grow. It is summarized that at this stage medicine began to undergo active development, while the development of criminal liability for committing criminal offenses in the field of medical activity remained static. The main negative factor that caused this situation was the excessive influence of the church on the development of the state, as well as the lack of understanding by the legislator of that time of the role and importance of medicine, as well as the social danger of the consequences that improper treatment or a negligent approach of a doctor to the performance of professional duties can have.

Key words: *medical activity, criminal offenses, church, bodily injury, negligence, medical error, punishment, public danger.*

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності було повноцінно криміналізовано зовсім нещодавно – наприкінці XX століття і лише із прийняттям чинного Кримінального кодексу України 2001 року їх було систематизовано та визначено ефективні заходи кримінально-правового впливу. Одночасно із цим не можна не відзначити, що вказаному передувало достатньо тривалий процес розвитку як медичного права, так і кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені лікарями у сфері професійної діяльності, пов'язаної із наданням медичних послуг. Цікавим аспектом також є те, що під час перших етапів розвитку держави майже повністю були відсутні правові документи, які б певним чином врегулювали діяльність із протидії таким суспільно небезпечним діям. Враховуючи вказане, видається доцільним проаналізувати джерела права, які існували у стародавні часи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості становлення кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності та покарання медичних працівників розглядались у працях таких учених як В.О. Єгорова, В.М. Куц, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк тощо. Однак окремі аспекти залишились не до кінця розглянутими, що і зумовило актуальність теми дослідження.

Метою статті є визначення особливостей розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності у стародавні часи.

Виклад основного матеріалу. Основним джерелом права у стародавні часи була Руська Правда. На сьогоднішній день остання вважається одним із найкращих для того-часного періоду документом, який регулював низку важливих суспільних відносин. Одночасно із цим не можна не відзначити, що Руська Правда не містила спеціальних норм, які б

визначали особливості притягнення до відповідальності медичних працівників або встановлювала перелік діянь, заборонених до вчинення у сфері медичної діяльності¹.

Вчені звертають увагу на те, що саме церква із часу самого свого заснування відіграла активну роль у справі догляду за хворими, про що є вказівки в книзі Діянь святих апостолів. Ця допомога до 313 року полягала в благодійній діяльності священнослужителів Церкви і небайдужих мирян, які не мали спеціальної медичної підготовки, але при цьому здійснювали догляд за хворими. Надання медичної допомоги та опіки над хворими особливо проявлялося в Церкві в роки епідемій. Так, під час епідемії чуми, незважаючи на великі гоніння, християни доглядали за всіма хворими – як одновірцями, так і язичниками. Поширення заразних хвороб ставало причиною виникнення особливих медичних громад, які відомі в історії під назвою «парабалани». Їхня діяльність полягала у догляді та перевезенні прокажених та інших людей із заразними хворобами та похованні померлих. Розвитку медичної справи сприяло виникнення чернецтва, яке мало вплив також і на всі види церковної благодійності [1, с. 351].

Відповідно, активний розвиток церкви, а також її поступова інтеграція у всі сфери як державного управління, так і життєдіяльності тогочасного суспільства призвело до визнання її беззаперечної влади та звернення за погодженням щодо низки важливих питань державного значення. Саме тому законодавство не мало прямих норм, якими би було врегульовано суспільні відносини у сфері захисту медичних прав громадян, першопричиною чого була відсутність безпосередньо поняття «медичних прав». Одночасно із цим також не можна говорити про те, що медичне право у Київській Русі не розвивалось взагалі.

Так, наприклад, І. Колосов справедливо відмічає, що у Київській Русі вперше: 1) було прийнято різноманітні джерела медичного права; 2) було забезпечено інструментами та обладнанням хірургів; 3) було розроблено процедуру анестезії; 4) виникли більш-менш однотипні положення про лікарні («статути»), які передбачали витрати на утримання пацієнтів, персоналу та процедури управління; 5) було розроблено відшкодування за лікарняні дні (проте лише для бідних пацієнтів); 6) було визначено широкий спектр санітарно-гігієнічних вимог для різних аспектів народного способу життя; 7) з'явилася велика артіль наказів про прибирання; 8) було визнано статутні та приватні пожертви на добробут державної лікарняної системи; 9) з'явилися вимоги до медичного житла (у формі дружніх порад) як тло для подальших більш детальних правових приписів, які мали б впливати в епоху капіталізму; 10) було створено купецькі та цехові лікарні [2].

Однак більшість позитивних зрушень стосувались безпосередньо розвитку медицини як науки, що було зумовлено потребою у наданні громадянам можливості забезпечувати сфери діяльності держави, оскільки смертність в Київській Русі була достатньо високою. Вказане зумовлювалось багатьма факторами, серед яких – відсутність базових знань та уявлень про хвороби, механізми зараження та способи лікування. До цього ж жінки часто помирали від незадовільного перебігу вагітності та пологів, а діти – від відсутності належного піклування та годування. Відповідно, висока смертність призводила до зниження демографічного рівня, що негативним чином впливало на обороноспроможність Київської Русі. Все наведене зумовлювало потребу у розвитку медичних знань. Одночасно із цим підвищення якості надання лікувальних послуг не призводило до бажаного ефекту через відсутність нормативного захисту. Положення більшості джерел права, здебільшого, охороняли громадян від посягання на їх здоров'я, яке полягало у спричиненні різного роду тілесних ушкоджень, ігноруючи шкоду, яка може бути спричинена лікарем внаслідок лікування.

Вчені серед нормативно-правових актів, що регулювали медичну діяльність у Київській Русі виділяють такі основні документи, як Церковний статут і Статут Святого князя Володимира, який хрестив Руську землю, про церковні суди. Зазначені акти містили положення про «церковних людей», до яких належали і лікарі; лікарні відносились до церковних закладів [3, с. 63–64; 4, с. 41; 5] (цитовано за В.В. Балабко – прим. авт.).

¹ Нижче вказане питання буде розглянуто більш детально.

Однак, не можна залишити поза увагою те, що, наприклад, Церковний статут також розглядає захист медичних прав громадян з релігійної точки зору. Вказане може бути пояснено тим, що більшість медичних послуг надавались знахарями, а отже здійснювались дії з чаклунства. Те саме стосувалось і випадків, коли допомога надавалась вагітній жінці під час пологів. Відповідно і карались такі дії, якщо вони спричиняли шкоду особі або її плоду. Одночасно із цим, покарання полягало у накладенні єпитимії, а отже такі правопорушення знаходились у віданні церкви.

Вчені відзначають, що соціально-правовий статус медичних працівників у Київській Русі зазнав розділення в рамках процесів розподілу праці та прояву особливого значення охорони здоров'я в житті та розвитку суспільства. Щодо видів медицини Київської Русі (язичницької, монастирської та світської), слід зазначити, що норми Руської юстиції та Ізборника Святослава стосуються правового регулювання світської медицини; Церковна грамота князя Володимира Великого передбачає правове регулювання монастирської медицини, а етичні норми звичаєвого права охоплюють правове регулювання язичницької медицини. Варто наголосити, що фундаментальні характеристики правового регулювання медичних послуг у Київській Русі можуть бути використані в контексті поточної реформи охорони здоров'я для формування її основних принципів та конкретних напрямів реалізації [6].

Руська правда з'явилася дещо пізніше, але, як вже було зазначено вище, її положення майже жодним чином не стосувались кримінально-правового захисту суспільних відносин у сфері надання медичних послуг. Одночасно із цим, певні норми стосувались забезпечення цивільно-правових відносин у сфері надання медичних послуг у їх тогочасному розумінні.

Упродовж наступного століття паралельно з існуванням монастирської медицини на території України розвивалася й світська (міська) система медичної допомоги. Регламентація останньої здійснювалася окремими законоположеннями «Руської правди» та ґрунтувалася на медичних наукових знаннях того часу. «Руська правда» – перший збірник законодавчих актів Київської Русі, що включав окремі норми «Закону Руського», Правду Ярослава Мудрого, Правду Ярославичів, Статут Володимира Мономаха тощо. Наразі існує три основні редакції «Руської правди»: коротка, широка і скорочена, датовані відповідно X, XI та XV ст. [7, с. 46]. Зазначеним документом визначалися правила суспільного життя, зокрема, становище лікаря в суспільстві та рівень оплати його праці. У цей період допомогою вчених лікарів могли користуватися лише феодална верхівка та заможні верстви населення [3, с. 64]. У ст. 2 Короткої редакції Руської Правди приписувалось обов'язок винного заплатити лікареві за послуги, надані потерпілій від тілесних ушкоджень особі [8, с. 64]. В «Ізборнику Святослава» медицина розглядалась як найвища майстерність. У документі міститься інформація як лікувати різні хвороби, подаються описи окремих лікарських засобів [9, с. 46; 10] (цитовано за *Парамоновим О.С.* – прим. авт.).

Одночасно із цим сама медицина як і лікарські засоби були ще занадто примітивними, що призводило до збільшення кількості випадків, коли лікування призводило до негативних наслідків у вищій сприячненні тяжкої шкоди здоров'ю або смерті пацієнта. Відповідно додатковим фактором було також і те, що медицина на цьому етапі державотворення продовжувала складатись із симбіозу різних підходів – знахарства, чаклунства та примітивних форм професійного лікування.

Вчені відзначають, що медицина у Київській державі (Русі) формується і розвивається як цілісна система, складовими елементами якої стають: 1) медичні знання і практичний досвід; 2) повсякденна практична лікарська діяльність; 3) регламентація відповідними законами та статутами медичної справи. Лікарі володіли знаннями про будову тіла і його функції, про причини хвороб, методами діагностики та лікування. Лікарі, що практикували у Русі, добре знали терапію, хірургію, фармакогнозію. В особливій пошесті була хірургія («мистецтво різання», «залізна хитрість»). Лічці лікували рани й переломи, вправляли вивихи й грижі, виконували ампутації. Медичні знання Русі були тісно пов'язані з античними медичними знаннями та з медициною Візантії, про що свідчать однакові погляди на ряд медичних проблем. Наприклад, подібно Гіппократу, лікарі розглядали людину як малий

світ, а в ньому чотири стихії («стухії») - вогонь, вода, земля, повітря. Здоров'я – це «хороший устрій стухій», а хвороби проявляються «смутою стухій». Лікарі Київської держави, подібно до вчення Гіппократа, виділяли чотири темпераменти: «гарячий» (холерик), «сухорлявий» (сангвінік), тукосний (меланхолік), «волгостний» (флегматик). Щодо профілактики хвороб вважалося, що пригнічення психіки, як і лінощі – перші сходинки до хвороби. Довго спати дозволялося лише мертвим. Здорова людина має лягати спати із настанням сутінок, а прокидатися разом з птахами. У діагностиці обов'язковим було «смотреніє урінне в стекляницях». Свої практичні знання і навички з гігієни, лікознавства, діагностики, лікування та профілактики хвороб лікарі й лічці доповнювали теоретичними положеннями із грецьких, римських, візантійських та арабських енциклопедій [11, с. 122].

Проте, не дивлячись на формування та розвиток медичних знань, відсутність нормативно-правового захисту суспільних відносин у цій сфері продовжувало впливати на зростання кількості необережних тяжких тілесних ушкоджень та смертей, внаслідок неправильного лікування або недієвих та отрутних ліків. Не останню роль також відігравало те, що покарання за такі суспільно небезпечні діяння продовжували відноситись до компетенції церкви, значення для розвитку держави та суспільства продовжувало зростати.

Відповідно, можна підсумувати, що на цьому етапі медицина почала зазнавати активного розвитку, тоді як розвиток кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері медичної діяльності залишався статичним. Основним негативним чинником, який зумовлював таку ситуацію був надмірний вплив церкви на розвиток держави, а також відсутність у тогочасного законодавця розуміння ролі та значення медицини, а також суспільної небезпечності наслідків, які може мати неправильне лікування або недбалий підхід лікаря до виконання професійних повноважень.

Необхідно відзначити, що в межах дослідження особливої уваги заслуговують Литовські статuti, які вважались одними із найбільш систематизованих та виважених правових документів епохи середньовічного права. Литовські Статuti, як і попередні джерела права не передбачали інституту кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності. Відповідно документи карали за медичні злочини покаранням, аналогічним тому, що було передбачено за вчинення необережного суспільно небезпечного діяння, а отже і лікар не вважався спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення навіть у примітивному тогочасному розумінні. Лише у третьому Литовському Статуті 1588 року законодавець не тільки диференціював межі кримінальної відповідальності за спричинення різної тяжкості тілесних ушкоджень, а також умисних та необережних кримінальних правопорушень, а й встановив заборону на незаконну лікувальну діяльність, а також проведення абортів особами, які не мають спеціальної медичної освіти. Кваліфікована відповідальність встановлювалась, якщо такі дії призводили до настання тяжких для жінки наслідків.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що медицина як наука почала своє становлення у найдавніший період, тоді як активний розвиток у період середньовіччя. Одночасно із цим, примітивне уявлення про перелік заборонених діянь у сфері медичної діяльності сформувалось разом із появою клятви Гіппократа, яка визначала межі відповідальності лікаря за спричинення шкоди пацієнту. Не дивлячись на те, що перманентно на різних етапах розвитку держави та суспільства у правових документах з'являлись положення, які визначали межі відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності, більш системний підхід було реалізовано лише у XX столітті – із прийняттям кримінального законодавства України 1960 року, який було розвинено у чинному КК України 2001 року.

Список використаних джерел:

1. Трофимлюк О. Пастирська допомога хворим: історія співпраці церкви та медицини у візантії та Русі-Україні. *Труди Київської Духовної Академії*. № 17 (189). 2017. С. 337-353
2. Kolosov I. V. Medical law development in Kievan Rus. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc62/13.pdf>

3. Стеценко С. Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України : підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С. Г. Стеценка. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
4. Хрестоматія з історії держави і права України. Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст. : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. члена кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. К. : Ін Юре, 199 с.
5. Балабко В. В. Кримінальна відповідальність медичних працівників за злочини проти життя та здоров'я особи. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0413U005516>
6. Novikov D.O Historical models and legal regulation of health care practice in Kievan Rus. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f56aee7c-1062-46f5-b557-52e7f3f64cd1/content>
7. Вороненко Ю. В., Радиш Я.Ф. Історія виникнення, становлення та розвитку правового регулювання медичної діяльності на теренах України. URL: https://api.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/archive/57/pdf/158_ukr.pdf
8. Вереша Р. В., Сулима І.А. Історія розвитку інституту кримінальної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 63-69.
9. Радиш Я. Ф. Історія військової медицини : навч. посіб. К., 1997. 148 с.
10. Парамонова О.С. Правове регулювання медичної діяльності на українських землях у X–XIX ст. URL: <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2503/2602>
11. Білоус В.І. Історія медицини і лікувального мистецтва. Медицина України. Чернівці, 2022. 300 с.

